

مقایسه برپایی مراسم عاشورا در ایران و هند

(با تکیه بر شهر بنگلور)

دکتر شهریانو دلبری^۱

زهرا زحمتکش^۲

چکیده

در تاریخ شیعه مراسم ماه محرم، بزرگ‌ترین و گسترده‌ترین مراسم سنتی مذهبی و یکی از برجسته‌ترین نمونه‌های میراث فرهنگی معنوی در ایران و کشورهای منطقه است و با توجه به اهمیت این شاخه از میراث فرهنگی، پرداختن به آن بسیار ضروری می‌باشد. هدف از این پژوهش مقایسه برپایی مراسم عاشورا در ایران و هند با تکیه بر شهر بنگلور هندوستان می‌باشد. مقاله حاضر می‌کوشد به این سؤال پاسخ دهد که مقایسه مراسم عاشورا در ایران و هند با تأکید بر شهر بنگلور چگونه است؟ نتایج این پژوهش نشان می‌دهد ویژگی‌های خاص جغرافیایی و مکانی این دو منطقه منجر به پایداری در رفتارها و آیین‌های عاشورایی همراه با حفظ تمامیت سرزمین و حراست ارزش‌های مذهبی گردیده و این آمیختگی نیز سبب رشد ارزش‌های اسلامی و انسانی و همچنین گسترش آن در پهنه‌های عقیدتی مناطق مجاور شده است. این مقاله با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی به بررسی آیین‌های سوگواری در ایران و هند، با تأکید بر شهر بنگلور می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: عاشورا، محرم، عزاداری، بنگلور، آیین‌های سوگواری.

۱. استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد و نویسنده مسئول مقاله (Tarikh-2003@yahoo.com)

۲. کارشناسی ارشد رشته تاریخ و تمدن ملل اسلامی. (z.zahmatkesh1@yahoo.com)

مقدمه

شیعه به عنوان یک جمعیت مسلمان دارای اشتراکات عمده‌ای در آموزه‌ها و آیین‌ها با سایر مسلمانان است؛ از جمله آیین‌هایی که به شکل یک سنت و قالب فرهنگی جوامع شیعی قابل مشاهده است، مراسم برگزاری نکوداشت امام سوم شیعیان، حسین ابن علی علیه السلام است. این مراسم که غالباً به عاشورا یاد می‌شود از مهم‌ترین حرکت‌های از این دست می‌باشد. بسیاری از حرکت‌هایی که در ۱۰ ماه محرم توسط شیعیان اجرا می‌گردد، ریشه در آداب و رسوم قبل از اسلام دارد. به این معنی که شیعیان هر منطقه از جهان با توجه به گرایش‌ها و نوع تفکرات و عملکردها و هنجارهایی که قبل از حضور اسلام و پیوستن به این آیین داشته‌اند، به شکلی آن‌ها را در مراسم عاشورایی دخیل کرده‌اند. شیعیان هند که حدود ۱۵ درصد جمعیت نزدیک به یکصد و پنجاه میلیونی مسلمانان این کشور را تشکیل می‌دهند، دارای قوانین اجتماعی جداگانه‌ای برای خود می‌باشند. با توجه به این که شیعیان این منطقه در میان مسلمانان در اقلیت می‌باشند. از نظر سیاسی جایگاه خاصی در هند ندارند ولی به دلیل موازنه موجود در قدرت‌ها برای جامعه، شیعیان در انتخابات عمومی هند با اهمیت محسوب می‌شود. عزاداری برای ائمه شیعه و مخصوصاً امام حسین علیه السلام همراه با تعصب برگزار می‌گردد. برگزاری مراسم قمه‌زنی و راه انداختن حمام خون، اوج ارادت و انجام یک عمل مذهبی و ارادت شیعیان هند می‌باشد. بنگلور یکی از مراکز مهم این مراسم در هند است. توجه و میزان ارادت دولتمردان مسلمان که گرایش‌های شیعی داشتند، در برپایی مراسم عاشورا سهم به‌سزایی داشته است.

از آن جا که اکثر ملل تمایل به حفظ فرهنگ و دستاوردهای پیشینیان خود دارند، به هر شکل ممکن از آن و باورهای جدیدشان تلفیقی می‌سازند و از آن سود می‌برند؛ در واقع با یک تیر دو نشان می‌زنند؛ هم بر باورهای قدیم خود که به آن‌ها عشق می‌ورزیدند و نسل در نسل آن‌ها را انجام می‌دادند، مقید می‌مانند و از طرف دیگر به اعتقادات و باورهای قوم غالب و جدید خویش احترام می‌گذارند. بنابراین گاه تفکیک این‌ها از یکدیگر بسیار دشوار می‌باشد.

الف) سوگواری عاشورا توسط اهل بیت علیهم السلام

اولین مراسم سوگواری امام حسین علیه السلام، توسط حضرت زینب علیها السلام خواهر ایشان، در کنار اجساد کشته شدگان در روز عاشورا و سپس محزون بودن بنی هاشم زمان پیروزی مختار بر سپاه یزید، برگزار شده است. همچنین مراسم عزاداری امام حسین علیه السلام در روز یازدهم محرم سال ۶۱ هجری در کنار اجساد شهیدان نیز توسط اهل بیت علیهم السلام برگزار گردید. پس از آن، هنگام ورود کاروان اسیران به کوفه، امام زین العابدین علیه السلام و حضرت زینب و ام کلثوم علیهم السلام برای مردم کوفه که برای تماشا آمده بودند، سخنرانی کردند. در پی این سخنرانی ها صدای ضجه و گریه از خانه ها و مردم بلند شد (ابن طاووس، ۱۳۷۸: ۲۳۹). پس از ورود کاروان اسراء به شام و خطابه خوانی امام سجاد علیه السلام در شام، یزید به اهل بیت امام حسین علیه السلام اجازه داد که عزاداری کنند و اهل بیت به مدت سه روز، به طور رسمی در شام عزاداری کردند. در پی آن خطابه و عزاداری ها، انقلاب بزرگ فکری در شام پدید آمد و اکثر قریب به اتفاق مردم نسبت به دستگاه حاکمه بدبین شدند. بعد از شهادت امام حسین علیه السلام ائمه خود اقامه عزاداری می کردند و شیعیان را به اقامه عزا و گریه تشویق می نمودند (رجبی، ۱۴۰۰ ق: ۵۷).

ب) سوگواری عاشورا در ایران

گزارش های تاریخی حکایت از اقامه عزا برای شهدای کربلاء و سید شهیدان، حسین بن علی علیه السلام در ایران بعد از واقعه عاشورا دارد.

از آغاز تا سده نهم

بعد از واقعه عاشورا، شیعیان ایران همواره به یاد امام حسین علیه السلام و مصائبی که بر اهل بیت علیهم السلام و اصحابش، وارد گردید، بوده اند و در روزهای تاسوعا و عاشورا مجالس سوگواری برپا می داشته اند.

ستم ها و فجایع و سیاهکاری های آشکارا مویان و بنی عباس نسبت به اهل بیت، موجب گردید که علاقه دوستانه اهل بیت نسبت به امام حسین علیه السلام و دیگر اولاد علی و انزجار از مخالفان این خاندان مضاعف گردد که این ویژگی در سروده ها، آثار منشور و دیگر

موضع‌گیری‌های شیعیان به خوبی منعکس است. اما با وجود تلاش‌های فکری، فرهنگی و ادبی شیعیان در مورد پر حرارت نمودن حادثه عاشورا، تا زمان حکومت احمد معزالدوله دیلمی، ارادت‌مندان حضرت امام حسین علیه السلام عزاداری رسمی در مقیاس وسیع نداشتند و یک سال قبل از این که وی دستور تعطیلی مراکز کسب و کار و سوگواری در روز عاشورا را بدهد، یعنی در سال ۳۵۱ هـ.ق، در ماه ربیع الاول، عده‌ای بردیوارهای مساجد شعارهایی مبنی بر لعن معاویه و چیزهای دیگری نوشتند، معزالدوله نه تنها با این کار مخالفتی نکرد بلکه تأکید نمود به لعن امویان تصریح گردد. یک سال بعد یعنی در عاشورای سال ۳۵۲ هـ.ق به دستور معزالدوله عزای عمومی اعلام شد و از مردم خواسته شد که با پوشیدن جامه سیاه، اندوه خود را نشان دهند. (ابن خلدون، ۱۳۶۳: ج ۲، ۳۵۸؛ ذهبی، ۱۴۱۳: ج ۲۶، ۱۱).

در عاشورای سال ۳۵۲ هـ.ق نیز گریه و ندبه برای امام حسین علیه السلام و نوحه خوانی و برپایی مجالس ماتم برای آن امام برگزار گردید. (ابن الجوزی، ۱۴۱۲: ج ۷، ۱۵).
در این روز با آویختن پارچه‌های کهنه و سیاه اعلام عزای نمودند. (ابن تغری بردی، بی تا: ج ۴، ۲۱۸).

در سال ۳۹۸ هـ.ق که روز عاشورا مصادف با عید مهرگان بود، مراسم عید را به تأخیر انداختند (ابن اثیر، ۱۴۰۷: ج ۸، ۳۲۶؛ ابن العماد الحنبلی، بی تا: ج ۳، ۱۳۰).
مورخان به برپایی این مراسم در تمام طول سلطه آل بویه اشاره دارند (ابن الجوزی، ۱۴۱۲: ج ۱۴، ۳۶۱). در سال ۳۹۳ هـ.ق شیعیان و اهل سنت از برگزاری مراسم مذهبی خود منع شدند (همان: ۸۲)، هر چه حکومت آل بویه به پایان عمر خود نزدیک می‌شد و ضعف آن بیش‌تر می‌گردید، نزاع میان شیعه و سنی نیز افزون‌تر می‌شد، لذا سلاطین آل بویه می‌کوشیدند به هر نحو ممکن، برگزاری مراسم عاشورا و عید غدیر را، که خود بانی آن بودند، ملغی کنند اما پافشاری شیعیان برای برگزاری مراسم عاشورا ادامه یافت.

در سال ۴۰۲ هـ.ق فخرالملک، وزیر سلطان بهاءالدوله برگزاری مراسم عاشورا را آزاد اعلام کرد و برای جلوگیری از وقوع فتنه، تدابیری اندیشید (همان: ج ۱۵، ۱۲۵)، ولی بار دیگر خودش در سال ۴۰۶ هـ.ق برگزاری مراسم عاشورا را منع کرد که اصرار شیعیان به

برگزاری آن، باعث نزاع آنها با ساکنان محله باب‌الشعیر شد و تعداد زیادی در این نزاع کشته شدند. (ابن اثیر، ۱۴۰۷ ق: ج ۱۷، ۱۳۳).

سلاطین سلجوقی از دوستان ائمه شیعه بودند. ملک‌شاه به همراه خواجه نظام در سال ۴۷۹ هـ.ق به زیارت کاظمین، نجف و کربلا رفت. محمد بن عبدالله بلخی پس از سخنرانی و وعظ برای عالمان، مسئولان و طلاب نظامیه اهل سنت، روضه می‌خواند و از مظلومیت‌های اهل بیت پیامبر یاد می‌کرد. (الطباطبائی، ۱۴۱۷ ق: ۲۹۶) این رسم تا اوایل سلطنت طغرل سلجوقی در بغداد و شهرهای دیگر ایران معمول بوده است. (ابن اثیر، ۱۴۰۷ ق: ج ۱۷، ۱۳۳).

در ابتدای قرن هفتم، چون محمد خوارزمشاه خواست علاء الملک ترمذی (دولافون، ۱۳۱۶ ق: ج ۲، ۶۴۴) از سادات حسینی خراسان را به عنوان خلیفه در برابر الناصر عباسی مطرح کند، تا حدود زیادی نفوذ معنوی خلفای عباسی - که حامی مذهب سنت بودند - روبه کاهش گذاشت و سرانجام در نیمه دوم قرن هفتم در سال ۶۵۶ ق با سقوط بغداد و حاکمیت یافتن ایلخانان در ایران و عراق، مذهب اهل سنت با بحران جدی روبه‌رو شد از این رو فرصت مناسبی برای توسعه تشیع و برگزاری شعائر و مراسم مذهبی آن فراهم گردید و با روی خوش نشان دادن غازان خان به شیعیان و سرانجام با رسمی شدن مذهب تشیع در مدت کوتاهی در زمان «اولجایتو»، مراسم عزاداری عمومیت یافت. مردم هرات، پایتخت تیموریان، در نیمه دوم قرن نهم با فرارسیدن ماه محرم، به برگزاری مجالس سوگواری برای امام حسین علیه السلام اهتمام می‌ورزیدند و حتی شاهزادگان و امرا نیز به برگزاری مجالس عزاهمت می‌گماشتند. (اسفزاری، بی تا: ج ۱، ۲۶۹).

عصر صفویه

دولت صفویه که مذهب تشیع را در ایران رسمی نمود، حوادث عاشورا را محور تبلیغات خویش قرار داد و علی علیه السلام و فرزندانش را مظهر تمامی تلاش‌های خود معرفی کرد و شور و هیجان شیعیان را با برپایی مجالس ویژه اهل بیت حفظ نمود.

در دهه‌های نخست حکومت صفویه مراسم سوگواری عاشورا در دهه اول محرم برگزار می‌گردید اما به مرور ایام از ابتدای محرم تا آخر صفر، ایام عزا و ماتم شناخته شد. (چکلوسکی، ۱۳۶۷: ۱۶۶-۱۶۷).

در دوران صفویه سرودن شعر در مدح و رشای ائمه و شهدای کربلا برای شاعران، افتخاری بسیار بزرگ محسوب می‌شد و این تأثیری فراوان بر آینده آیین سوگواری محرم گذارد، به گونه‌ای که تظاهرات شکوه‌مند شیعیان در محرم هر سال، در نشر و اشاعه مذهب تشیع در فلات قاره ایران، مساعدت فراوانی کرد. در این زمان کتاب «روضه الشهداء» به رشته تحریر درآمد و قوه محرکه‌ای برای پیدایش مراسم محرم شد.

در طول دوره صفویه شکل مهم و معروف دیگری از نمایش مذهبی پدید آمد که در ارتباط با واقعه کربلا و شهادت امام حسین علیه السلام و یارانش بود. غالب این داستان‌ها از کتاب «روضه الشهداء» گرفته می‌شد و از اوایل سده شانزدهم در میان شیعیان به گونه‌ای گسترده انتشار یافت. از این زمان به بعد تکیه‌ها و حسینیه‌ها و موقوفات مربوط به عزاداری امام حسین علیه السلام در ایران شکل گرفت. (هالیستر، ۱۳۷۳: ۱۹۹-۲۰۲)

دوران افشاریه و زندیه

مجالس سوگواری برای امام حسین علیه السلام چنان با آداب و رسوم و زندگی فردی و اجتماعی مردم ممزوج گردید و انگیزه‌های آنان را به شکلی تقویت کرد که هیچ عاملی نمی‌توانست، مردمان ایران را از اجرای چنین مراسمی بازدارد. (ماربین، بی تا: ۴۵) بدین سان وقتی که نادر شاه افشار کوشید از ترتیب دادن چنین برنامه‌هایی جلوگیری کند، موفقیتی به دست نیاورد.

جونس هنوی می‌نویسد: «نادر شاه در نتیجه غلبه بر ترکان به فکرافتاده بود که روزی دو کشور ایران و عثمانی را به صورت مملکتی واحد درآورد... از آنجا که نادر شاه به آیین تسنن پرورش یافته بود، احتمال دارد که بدین علت آن عقیده را در سر می‌پروراند. در مورد سوگواری در شهادت حسین بن علی علیه السلام اگرچه این عمل مرسوم شده بود ولی چون امکان داشت موجب شورش و آشوب گردد و مخالف منافع نادر باشد، وی آن را نهی کرد،

در این مورد قرار گذاشتند فتوای مآبایی را بپذیرند پس اورا به حضور پادشاه آوردند. وی خطاب به نادر چنین گفت: پادشاهان حق ندارند که بگویند خدای عالم را چگونه باید پرستش کرد، قوانین ما از طرف خداوند به رسولش نازل شده و راهنمای ماست. از آنجا که هر تغییری در مسایل مذهبی عواقب خطرناکی در بردارد، امیدوارم اقدامی نکنید که مخالف مصالح مؤمنین باشد و از فتوحات شما بکاهد، نادر به جای این که نظر او را مورد بررسی قرار دهد و به اجرا بگذارد از این که فردی توانسته در مقابل روحیه آمرانه اش مقاومت کند خشمگین شد از این جهت به دستور نادر، این مآلی خوش فکر و ناصح کشته شد» (هنوی، ۱۳۶۵: ۱۵۸).

پس از اختناق دوران سلطه افغان‌ها و افشاریان در قرن دوازدهم هجری، مراسم عزاداری به نحوی شایان توجه حیات دوباره و نوینی پیدا کرد که نوآوری‌هایی با آن همراه گردید. این تکامل که در شمال ایران و فارس روی می‌دهد ملازم با گسترش وسایلی است برای راه‌اندازی تعزیه‌های سیار و دسته‌های سینه‌زنی و مناظر زنده مصائب (چلکلووسکی، ۱۳۶۷: ۱۶۶).

در دوره زندیه نیز برپایی مراسم دهه محرم و عاشورا همچنان پر رونق باقی می‌ماند، به عنوان نمونه شخص کریم خان مقید به آداب و مراسم مذهبی بود و به تقلید از شاهان صفوی در ماه محرم دسته‌جات عزاداری را برپا می‌کرد.

دوره قاجاریه

در دوره قاجار نیز که علمای بزرگ نفوذ فراوان داشتند و قاجاریه به تقلید از شاهان گذشته درگسترده شدن این مراسم نقش داشتند، خصوصاً در عهد ناصری دهه اول محرم عزاداری و حرکت دسته‌ها در مساجد و تکایا و برگزاری مراسم دیگر به اوج خود رسید که عامل اصلی این امور علمای بزرگ شیعه بودند که در تهران و شهرستان‌ها این آیین را همراه با اطعام و پذیرایی از عزاداران سیدالشهداء رواج دادند.

بسیاری بر این باورند که قاجاریان بیشترین تنوع در گونه‌های عزاداری را مرسوم کرد،

چراکه علاوه بر شبیه خوانی و تعزیه، برپایی سقاخانه، تیغ زنی، سخنوری، مراسم دفن شهدای کربلا، مراسم تشت گذاری و... نیز در این دوره مرسوم شد.

دوران پهلوی و انقلاب اسلامی

پس از قاجاریان و با به تخت نشستن رضا شاه، دوره رکود دسته جات و هیئت های عزاداری شروع شد، در این دوره تکیه ها بسته و عزاداری ممنوع شد و این رویکرد منجر به آن شد که گونه دیگری از عزاداری در قالب هیئت های عزاداری خانگی رشد بیشتری کنند و این جلسات به صورت هفتگی یا ماهانه برقرار شود. در دوره پهلوی دوم، محمدرضا شاه هرچه کرد نتوانست با قدرت و تأثیرگذاری هیئت های مذهبی و دهه محرم مقابله کند. به گونه ای که به باور بسیاری کلید انقلاب اسلامی از دهه «۱۳۴۰» و به ویژه محرم ۱۳۴۲» در ایران زده شد. علاوه بر این راهپیمایی میلیونی در تهران و سراسر ایران در روزهای تاسوعا و عاشورای حسینی در سال ۵۷ به مثابه تیر خلاصی بود به حکومت شاهنشاهی که پایان آن را حتمی کرد.

با پیروزی انقلاب اسلامی همچون دمیدن خون تازه ای در رگ های شیعیان و سنت های عاشورایی بود، از آن تاریخ تاکنون همه شیوه های مقبول و مرسوم عزاداری در نقاط مختلف ایران اجرا می شود (معمدی، ۱۳۸۷: ۱۲۱).

شیوه ها و آیین عزاداری در ایران

در ماه های محرم و صفر عزاداری و سوگواری در تمام شهرهای ایران به اشکال مختلف برگزار می شود که در این قسمت قصد داریم به مهم ترین آنها پرداخته شود.

۱. پرده خوانی

پرده خوانی، هنری از هنرهای نمایشی عامه است که به نقل واقعه های مذهبی، به ویژه واقعه عاشورا، از روی تصاویر نقاشی شده روی پرده اختصاص دارد. پرده خوانی را «شمایل گردانی»، «پرده داری» و «پرده گردانی» نیز می گویند. (حسن بیگی، ۱۳۶۶: ۳۴۱؛ بیضایی، ۱۳۴۶: ۷۳؛ ملک پور، ۱۳۶۳: ۱۳۵)

پرده خوانی در عصر صفوی، با رونق گرفتن نقاشی های پرده، متداول شد (غریب پور، ۱۳۷۹: ۴۵) و به صورت شمایل نگاری بر روی پرده، دیوار، شیشه و کتاب درآمد. پرده خوانی در عصر قاجار رونق بیشتری یافت و پرده خوانی و شمایل گردانی به مجموعه آیین های مراسم سوگواری افزوده شد که در مکان های متبرکی مانند امام زاده ها و زیارتگاه ها برپا می شد (همو، ۱۳۷۸: ۵۶) رفته رفته در تمام ایام سال پرده خوانان در محل تجمع و گذر مردم، مانند میدان ها و سرگذرها، پرده می گشودند و پرده خوانی می کردند.

۲. شمایل نگاری

شمایل نگاری مذهبی در ایران بر اساس مضامین برگرفته از تاریخ مذهبی تشیع از اواخر دوره آل بویه (۳۲۰-۴۴۸ ق) معمول بوده و در دوره صفوی در میان مردم شیعه ایران به طور چشم گیری شیوع یافت و به صورت شمایل نگاری روی دیوار، پرده و مصور کردن کتاب نمودار شد.

از اواخر دوره صفوی به این سو، عزاداری در روز عاشورا و به نمایش درآوردن وقایع روز کربلا صورت جدی تری یافت. از آن پس شیعیان ایران در دسته های عزاداری عاشورا شبیه هایی از شخصیت های مقدس مذهبی و شهیدان کربلا را در محله ها و گذرگاه ها می گردانند. هریک از این شبیه ها، پیاده یا سواره، روی ارابه یا چهارچرخه، شرح مصائب شهیدان و اهل بیت امام حسین علیه السلام را با سخنانی منظوم می خوانند.

۳. سپاه پوش شدن و حضور در مجالس

پوشیدن جامه عزا، که معمولاً سیاه، کبود یا نیلی است، از شایع ترین رفتار در این مدت است. در تمام ایام این دو ماه، مردم در خانه های مسکونی و همچنین تکیه ها و حسینیه های کوچک و بزرگ با برپا کردن چادر به روضه خوانی، برپایی تعزیه، اطعام مساکین و... می پردازند و هرکس به نسبت توان خود به گونه ای در این مراسم و نیز تقبل هزینه های آن شرکت می جوید.

۴. روضه خوانی

معزالدوله دیلمی در سال ۳۵۱ قمری تعزیت را در سطح عمومی برقرار ساخت. ابراز همدردی و شرکت دسته جمعی در نمایش حزن انگیز در سرنوشت حسین علیه السلام، جزء لاینفک مراسم سوگواری بود.

واژه روضه خوانی و عنوان روضه خوانی در اوایل عصر صفوی پدید آمد و پیش از آن این اصطلاح وجود نداشت. روضه - خوانان در عصر صفوی کار مناقب خوانان، مداحان و مرثیه سرایان گذشته را انجام می دادند. از سوی دیگر جای قصه گوینان و مقتل خوانان و حتی واعظان را هم گرفته بودند. از این زمان به بعد وعظ و خطابه و مرثیه سرایی در وجود روضه خوانان جمع شد و آنان با درهم آمیختن نظم و نثر مردم را به گریه وامی داشتند. (محمد زاده، ۱۳۸۹: ۲۹۶)

۵. تابوت واره

شیعیان جهان، به ویژه شیعیان ایران، در مراسم سالگرد شهادت شهیدان دینی خود صندوق آرایه بندی شده ای را در دسته های عزا می گردانند که اگر چه تابوت نیست، اما مظهر و نمادی از تابوت شهید به شمار می آید. این تابوت های نمادین را که از آنها به «تابوت واره» تعبیر می شود، به شکل های گوناگون و شبیه به صندوق گور، ضریح و گنبد و بارگاه می سازند و در حوزه های جغرافیایی مختلف ایران به نام های نخل، حجله، شیدونه، دُغدُغه، شش گوشه، نهر علقمه، شط فرات و... می نامند. برخی از این تابوت واره ها فقط به نواحی خاصی از ایران اختصاص دارد.

۶. حمل علم

برای دسته گردانی، هر محله علم یا علامت مخصوص به خود را داشته است که از علم های محله های دیگر متمایز بوده و هنگام عزاداری اهل محل به دنبال آن به راه می افتادند و سینه زنی و نوحه خوانی می کردند. کلماتی چون بیرق، درفش، پرچم، رایت، لوا، علامت و بند نیز به همین معنا به کار می روند.

حمل علم در مراسم دینی محرم از دوران آل بویه در ایران رایج شد و از دوران صفویه

مراسم محرم و علم‌کشی رواج بیشتری یافته، رسمی شد و در مراسم آیینی سینه‌زنی و تعزیه مورد استفاده قرار گرفت.

در دربار ناصرالدین‌شاه روز سوم محرم علم‌ی به نام علم‌شاه، که بر سر آن پنجه بزرگ از زرناب ساخته شده بود، به اندرون می‌آوردند و زنان دربار درپای آن عزاداری، سینه‌زنی و نوحه خوانی می‌کردند. سپس گروهی علم‌شاه را به حرکت درآورده، به تکیه دولت می‌بردند و مراسم عزاداری و تعزیه خوانی درپای آن اجرا می‌گردید. (معیرالممالک، ۱۳۵۱: ۱۰۶)

۷. سینه‌زنی

در عزاداری برای سید الشهداء علیه السلام و دیگر ائمه مظلوم، همراه نوحه خوانی، عزاداران بر سر و سینه می‌زنند که به آن سینه‌زنی می‌گویند. این سنت در میان عرب‌ها رواج داشته و بعدها به صورت امروزی درآمد است. این گونه نوحه‌گری ابتدا به صورت فردی بوده و با مرور زمان به شکل گروهی و دسته‌های سوگواری درآمد است.

دسته‌گردانی، سینه‌زنی و نوحه خوانی که در زمان صفویه رایج شده و توسعه پیدا کرده بود، در عصر قاجاریه با توسعه و تجمل بیشتر در پایتخت رواج یافت. دسته‌گردانی در عصر قاجاریه ویژه در زمان ناصرالدین‌شاه با آداب و تشریفات و تجمل بسیار برگزار می‌شد. دسته‌های روز با نقاره، موزیک جدید، علم، بیرق، وکتل و دسته‌های شب با طبق‌های چراغ‌زنبوری، حجله، و مشعل به راه می‌افتادند و در فواصل دسته، سینه‌زن‌ها با آهنگ موزون سینه می‌زدند. (مشحون، ۱۳۵۰: ۲۶)

۸. زنجیرزنی

زنجیرزنی از سنت‌های عزاداری در ایران است که در پاکستان و هندوستان نیز از دیرباز رواج داشته است. در ایام عاشورا، به صورت دسته جمعی و در هیئت‌های عزاداری، همراه با نوحه خوانی زنجیر را بر پشت می‌زنند و گاهی جای آن کبود یا مجروح می‌شود؛ این مراسم غالباً با سنج‌زنی همراه است.

این شیوه عزاداری به ویژه در برخی مناطق و ملت‌ها که تیغ‌هایی هم به زنجیر

می بستند، در نگاه برخی غیرمسلمانان تأثیر سوء داشت. بنابراین برخی علما به حرمت زنجیر زدن و قمه زدن و خون از سر و پشت خویش جاری کردن فتوا دادند، در مقابل، علمای دیگری در پاسخ به استفتاهای مردم حکم به جواز این کار دادند.

۹. قمه زنی

از مراسمی است که در بعضی از شهرستان‌ها و بلاد شیعی توسط برخی از عزاداران امام حسین علیه السلام اجرا می‌شود. این کار در تأسی به مجروح و شهید شدن سید الشهداء علیه السلام و شهیدان کربلا و اظهار آمادگی برای خون دادن و سر باختن در راه امام حسین علیه السلام انجام می‌دهند. در این مراسم، صبح روز عاشورا افراد با پوشیدن لباس سفید و بلندی همچون کفن، به صورت دسته جمعی، قمه بر سر می‌زنند تا خون از سر بر صورت و لباس سفید جاری شود. بعضی برای قمه زنی نذر می‌کنند، همچنین برخی نذری را درباره کودکان خردسال انجام می‌دهند و بر سر آنان در حدی که از محل آن خون جاری گردد تیغ می‌زنند. قمه زنی نیز مثل زنجیر زنی و شبیه خوانی از دیرباز مورد اختلاف نظر علما و پیروان و مقلدین آنان بوده است که بر جواز یا عدم جواز آن حکم کرده‌اند.

۱۰. طبیل زنی

طبیل نامی عمومی است برای هر یک از سازهای کوبی. این سازها عموماً یک تنه توخالی (معمولاً مخروطی یا استوانه‌ای شکل) دارند و یک یا دو پوست بر یک دهنه یا دو دهنه آن کشیده شده است که با دست یا دست‌های کوچک چوبی نواخته می‌شود. حد و تنوع صدای طبیل بستگی به وسعت پوست و مهارت نوازنده دارد. (مصاحب، ۱۳۸۳: ذیل واژه طبیل)

طبیل در گذشته برای تحریک روحیه رزمی در میدان‌های جنگ استفاده می‌شد و در کربلا هم طبیل جنگ نواخته می‌شد. در تعزیه‌های عاشورا، با نواختن طبیل همه از برگزاری تعزیه خبردار می‌شدند و گرد هم می‌آمدند و شیپور و طبیل برای جلب تماشاگر بوده است. در دسته‌های عزاداری نیز همراه سینه زنی و زنجیر زنی طبیل نواخته می‌شود.

ج) عاشورا در هند

شیعیان هند که حدود ۱۵ درصد جمعیت، نزدیک به یک صد و پنجاه میلیونی مسلمانان این کشور را تشکیل می‌دهند؛ در ماه‌های محرم و صفر و به ویژه در دهه عاشورا با علاقه وصف نشدنی برنامه‌های مختلف و ویژه‌ای را برگزار می‌کنند؛ لذا توجه به عزاداری در این کشور بسیار ضروری است.

تاریخ عزاداری در هند

اسلام در اواخر قرن اول با حمله محمد بن قاسم ثقفی به هند (سند) وارد شد (ابن اثیر، ۱۴۰۷ق: ج ۴، ۸۸۵) و بر اساس برخی نقل‌ها، از طریق بازرگانان به بعضی از مناطق هند رسید. بعضی از فرق شیعی همچون اسماعیلیان نیز از همان قرون اولیه، حکومت‌های محلی تشکیل دادند و طبیعتاً عزای سید الشهداء را نیز به صورت کم‌رنگ آغاز کردند. (رضوی، ۱۳۷۶: ۱۳۲)

مراسم مذهبی شیعیان به صورت رسمی و علنی در زمان قطب شاهیان، عادل شاهیان و... شروع شد.

سلسله حکومت اسلامی مقتدر در هند به نام دولت گورکانیان، با بریان و مغول در نیمه اول قرن دهم به وجود آمد که در بین سلسله‌های حکومتی شبه قاره هند، بسیار مهم و پر قدرت بودند. عزاداری در هند در دوران حکومت مغول‌ها با فراز و نشیب‌های متنوعی روبه‌رو بود و در بعضی از مناطق هند، حکومت‌های مستقل یا نیمه مستقل شیعی هم‌زمان با حکومت مغول‌ها، به صورت علنی عزاداری می‌کردند و در مناطق تحت سیطره حاکمان مغول نیز اگرچه عزاداری به صورت علنی و رسمی انجام نمی‌شد اما در برهه‌ای از زمان و در بعضی مناطق با اهتمام خاص و با دسته‌های خیابانی انجام می‌شد (رک: لاپیدوس، ۱۳۶۷: ج ۱، ۲۳۱).

نوابین منطقه اوده (که بیشتر شهرهای ایالت یوپی امروزی را شامل می‌شود) در احیای مراسم عزاداری حتی از حکام و سردمداران دکن نیز پیشی گرفتند. حاکمان شیعی دکن قبل از زمان مغول و احیاناً بعد از آن نیز در ماه محرم، در این زمینه اهتمام زیادی

می‌ورزیدند، ولی شاهان یا نوایین اوده عزاداری را رونق زیادی بخشیدند (هالستر، ۱۳۷۳: ۵۹۱-۶۹۱) و هیأت و دسته‌های خیابانی، به صورت یک فرهنگ عمومی در هند شکل گرفت و کم‌کم افراد مذهب وادیان دیگر (سَنّی‌ها و هندوها) نیز در این مراسم شرکت کردند.

تقریباً هم‌زمان با حکومت پادشاهان اوده، جنبش‌هایی مخالف با عزاداری نیز در هند فعال بودند؛ مانند جنبش فرایضی که رهبران حاجی شریعت‌الله بود با حرمت نهادن تکریم اولیا و بزرگان دینی، مولودی، جشن میلاد پیامبر و تعزیه سیدالشهدا شدیداً مخالفت می‌کردند (لایپدوس، ۱۳۶۷: ج ۱، ۷۱۲).

با توجه به این‌که جنبش‌هایی افراطی، با تشیع و عزاداری مخالفت شدید می‌کردند، در آن وضعیت نه فقط زنده نگه داشتن عزاداری، بلکه گسترش بی‌سابقه آن کار بزرگی است که نوایین انجام دادند البته در این زمینه، فعالیت‌ها و تلاش‌های علمای هند را نیز نباید فراموش کرد.

نقش ایرانیان در ترویج عزاداری در شبه قاره هند

ایرانیان مهاجر، چه شیعه و چه اهل سنت، در قرن‌های ششم و هفتم هجری مراسم عزاداری شهیدان کربلا را همراه مردم هند در مساجد، پادگان‌های نظامی و در مجامع عمومی برگزار می‌نمودند (جوزجانی، ۱۹۶۴ م: ۱۷۴-۱۷۵).

یکی از کتاب‌هایی که تأثیر بسزایی در ترویج عزاداری و نحوه برگزاری آن در ایران صفوی و به تبع آن در هند داشته است، کتاب روضة الشهداءی ملا حسین واعظ کاشفی است. با آغاز مهاجرت گسترده صوفیان از ایران و ماوراءالنهر در قرن هفتم هجری به هند، در سراسر هند شبکه وسیع خانقاه و حسینیه توسط آنها تأسیس گردید و درهای آن بر روی پیروان همه ادیان در هند گشوده شد و این رسم و سنت تاکنون نیز به قوت خود باقی است. یکی از ویژگی‌های برجسته صوفیان یاد شده ترویج محبت اهل بیت اطهار علیهم‌السلام مخصوصاً برگزاری مراسم عزاداری شهیدان کربلا بود (برنی، بی‌تا: ۳۴۸-۳۵۱).

ظهیرالدین بابر بنیانگذار حکومت گورکانیان در هند بود. وی در ماه رجب سال ۹۳۲ ق حاکم افغانی در هند به نام ابراهیم لودهی را درپانی پت شکست داد. امپراتور بابر در سال ۹۱۷ ق مذهب شیعه را پذیرفت؛ چراکه مورد حمایت فرماندهان شیعه و ایرانی قرار گرفته بود و روابط نزدیک بابر با شاه طهماسب صفوی باعث شد که شیعیان در شمال هند آزادی بیشتری را برای برگزاری مراسم دینی خود مخصوصاً برگزاری مراسم عزاداری شهیدان کربلا به دست آورند و از این رو همراهان بابر که شیعه و ایرانی بودند، در ایام محرم مراسم عزاداری را به سبک سنت‌های رایج در ایران برگزار می‌کردند.

چندی پس از سرنگونی حکومت‌های شیعه و ایرانی قطب شاهیان و عادلشاهیان در سال ۱۰۹۸ ق توسط امپراتور اورنگ زیب گورکانی، حکومت شیعه دیگری در شمال هند به نام پادشاهی اوده به دست یک ایرانی از نیشابور خراسان تأسیس گردید که پایتخت آن، نخست شهر فیض‌آباد و سپس لکهنو بود. در دوران حکومت سلاطین شیعه و ایرانی اوده شبیه بارگاه‌های ائمه اطهار علیهم‌السلام، با همان عظمت و شکل واقعی در این شهر ساخته شد. همچنین در این شهر محل‌هایی به نام «کربلا» توسط آنها احداث گردید.

تداوم برگزاری مراسم عزاداری در میان تمامی اقشار غیرمسلمان در قلمرو سابق سلاطین شیعی و ایرانی در جنوب هند، نتیجه زحمات تبلیغی علمای مهاجر ایران آن زمان بوده است.

در عصر حاضر نیز ایرانیان شیعه که اغلب دانشجو هستند در این مراسم شرکت می‌کنند و به دنبال دسته‌های عزاداری می‌پردازند البته به شیوه‌ای کاملاً متفاوت و با چند علم و کتل و پرچم و به آرامی دست‌هایشان به سینه می‌زنند و نام حسین علیه‌السلام را می‌آورند.

وضعیت فعلی عزاداری

وضعیت فعلی عزاداری در هند از لحاظ گسترش آن و آزادی اجرای مراسم، بسیار مساعد است. در حال حاضر، عزاداری در مناطق مختلف هند با اهتمام خاص برگزار می‌شود.

پاسداشت روز عاشورا

مردم هند از واژه حرم برای روز عاشورا استفاده می‌کنند و البته مجلس عزاداری آن‌ها در روزهای ۹ و ۱۰ محرم Ashora joolus نام دارد.

احترام مردم هندوستان به امام حسین علیه السلام به اندازه‌ای است که از زمان ماهاتما گاندی رهبر استقلال هند، روز عاشورا در این کشور تعطیل رسمی اعلام شده است بنابراین ادارات دولتی، دفاتر پست و بانک‌ها تعطیل هستند.

شیعیان هند شب عاشورا را نیز همانند شب‌های قدر گرامی می‌دارند و تا صبح بیدار می‌مانند و به عزاداری و مرثیه‌سرایی می‌پردازند.

همچنین از جمله آداب و رسوم ویژه ماه‌های محرم و صفر در بین شیعیان هند این است که هیچ‌گونه مراسم ازدواجی در این ماه انجام نمی‌گیرد و مردم ترجیح می‌دهند لباس نو خریداری نکنند و از برگزاری مراسمی همچون جشن تولد نیز پرهیز می‌کنند (حکمت، ۱۳۷۷: ۱۵۲).

مراسم استقبال از محرم

عزاداران با خانه تکانی و نظافت حسینیه‌ها؛ مساجد و احداث تکیه‌ها و آماده‌سازی مکان‌های عزاداری به منظور برگزاری آیین بزرگداشت یاد و خاطره سالار شهیدان و یارانش چند روز قبل از آغاز ماه محرم با شور و هیجان خاصی به استقبال این ماه می‌روند. و با حضور در مراسم عزاداری و سوگواری عشق و ارادت خود را به امام حسین علیه السلام و خاندان اهل بیت علیهم السلام ابراز می‌دارند.

این برنامه‌ها از روز اول محرم آغاز می‌شود و تا پایان روز عاشورا و مراسم ویژه شام غریبان در تمامی روز و تا ساعاتی از شب ادامه می‌یابد (هالیستر، ۱۳۷۳: ۶۹).

مکان ویژه برگزاری مراسم عاشورا

در مناطق شیعه‌نشین شمال هند از جمله شهرهای «لکنهو»، «امرّه»، «کشمیر» و «بنگلور» عموماً مکان‌های ویژه‌ای ساخته می‌شود که به «امام باره» معروف است و تقریباً مکانی همچون تکیه و حسینیه در ایران است که عزاداری ماه محرم

در آن‌ها برگزار می‌گردد.

پادشاهان اوده علاوه بر تعدادی امام باره یا عزاخانه کوچک، سه امام باره بزرگ ساختند. عزاخانه‌های آصف الدوله، حسین آباد و شاه نجف، همچنین کربلای تالکتوره، درگاه حضرت عباس و درگاه کاظمین، در شمار امام باره‌های تاریخی هند به شمار می‌آیند و ویژه عزاداری و اجرای مراسم عاشورایی ساخته شده‌اند (جعفر، ۱۳۶۳: ش ۳۱، ۷).

حتی در جنوب هند نیز مکان‌هایی به نام عاشوراخانه وجود دارد که از دوره قطب شاهیان به جا مانده که ابتدا در جنوب هند برپا و بعد حتی پس از سلسله قطب شاهیان گسترش یافته و به شمال هند نیز کشیده شده است.

یکی از پایگاه‌های عمده عزاداران شهر دهلی، مسجد جامع مشهور و تاریخی دهلی است که در منطقه دهلی قدیم واقع شده است و یکی از مراکز تجمع عزاداران ماه محرم در شهر اجمیر، آرامگاه خواجه معین‌الدین چشتی است.

نامگذاری ایام عاشورا

چند روزدهه اول محرم هر کدام به نام اهل بیت و یاران امام حسین علیه السلام نام گذاری شده است و هر روز به نام خاصی مراسم برگزار می‌گردد.

از روز چهارم محرم به نام حضرت حر علیه السلام عزاداری می‌شود که همراه با برگزاری مجالس عزا؛ مردم نذورات خود را نیز در قالب غذاهای ویژه‌ای که برای این ایام می‌پزند، ادا می‌کنند (سلیمی، ۱۳۸۱: ۹۴).

روز پنجم به نام فرزندان حضرت زینب علیه السلام؛ روز ششم به نام حضرت علی اکبر علیه السلام هفتم محرم به نام حضرت قاسم علیه السلام؛ هشتم به یاد حضرت ابوالفضل علیه السلام نهم به نام حضرت علی اصغر علیه السلام و دهم به نام سالار شهیدان حضرت اباعبدالله... الحسین علیه السلام گرامی داشته می‌شود.

حضور پیروان آیین‌های مختلف

در بسیاری از شهرهای هند نه تنها شیعیان و مسلمانان، بلکه حتی بسیاری از پیروان

آیین هند و دیگر ادیان نیز در مراسم عاشورا حضور می‌یابند و حتی برای اجابت حاجات خود در این مراسم نذر و دعا می‌کنند (هالیستر، ۱۳۷۳: ۶۹). در بعضی از شهرها برهمن‌ها نیز در ایام محرم و روزاربعین در مجالس عزاسرکت می‌کنند. در گذشته و تا امروز بسیاری از مهاراجه‌های هند نیز در مراسم تعزیه شرکت می‌نمایند.

همچنین در لکهنو، دهلی، چنایی، کلکته و سایر نقاط هند حنفی مذهبها و صوفیان به یادبود شهدای کربلا عزاداری می‌کنند (جعفر، ۱۳۶۳: ش ۷، ۳۲).

حضور پرشور عزاداران

مردم هند اعم از شیعه، سنی و هندوها از مراسم عزاداری امام حسین علیه السلام استقبال ویژه می‌کنند و سال به سال بر شمار عزاداران ابا عبدالله الحسین علیه السلام افزوده می‌شود و هر سال این مراسم با شکوه بیشتری از سال‌های قبل برگزار می‌شود (شوشتری، ۱۳۸۱: ۱۹). شمار مردم حاضر اعم از زن و مرد و پیر و جوان در عزاداری‌های شهر دهلی، به اندازه‌ای است که موجب ترافیک سنگین در برخی از خیابان‌ها و معابر پایتخت هند می‌شود.

در دهلی، مراسم ماه محرم، خیلی مفصل برگزار می‌شود. همچنین در طول ده روز، در ایالت اوتارپرادش، شهرهای مختلف از جمله لکنهو، فیض آباد، بنارس و امرهه، سرینگور و بنگلور مراسم عزاداری بسیار مفصلی برگزار می‌شود. در جنوب نیز در شهر حیدرآباد، مرکز ایالت آندراپرادش و در شمال، در کشمیر نیز مراسم عزاداری بسیار پرشور برگزار می‌گردد (هالیستر، ۱۳۷۳: ۶۹).

شیوه برگزاری مراسم

برنامه روز عاشورا به طور منظم مانند آنچه در ایران انجام می‌گیرد و در یک مسیر خاص از محل هیئت‌های عزاداری تا محل قبرستان شیعیان انجام می‌گیرد (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۷۷: ۱۴۸).

از اول تا ششم محرم عموماً مجالس عزاداری در منازل و یا امام باره‌ها انجام می‌گردد، اما از این روز به بعد دسته‌های عزادار بعد از ظهرها به خیابان‌ها آمده و مراسم خود را به صورت راهپیمایی در خیابان انجام می‌دهند،

شب عاشورا، برنامه عزاداری متفاوت از شب‌های دیگر است و در محل خاصی نزدیکی مسجد شیعیان، همه عزاداران جمع می‌شوند و به ترتیب عزاداری می‌نمایند سه هیئت عرب‌ها و ایرانی‌ها و هندی‌ها در ساعات مشخصی در این محل عزاداری می‌نمایند

در ضمن عزاداری‌های شهر سرینگر و برخی مناطق دیگر کشمیر، برخوردهایی بین گروه‌های رقیب شیعه و نیز بین شیعیان و سنی‌ها بروز می‌کند. ناگفته نماند که در دو دهه گذشته، به دلیل شرایط امنیتی خاص کشمیر و رقابت شدید احزاب سیاسی وابسته به مسلمانان سنی و شیعه، عزاداری‌های ماه محرم سرینگر و برخی از مناطق این ایالت، راحت و بدون دردسر نبوده است (شهیدی، ۱۳۸۰: ۱۱۵).

افزون بر این، عزاداران دهلی «امام باره‌های» تزئین شده‌ای را روی چرخ‌های دستی کوچک قرار داده و در برخی از معابر حرکت می‌دهند. زینت زیبای این امام باره‌ها، مایه جلب توجه افزون‌تر عابران به عزاداری مسلمانان می‌شود.

از روز اول محرم عزاداران با شربت پذیرایی می‌شوند، اما در روزهای تاسوعا و عاشورا مردم همراه با دیگر غذاها نذورات خود را به صورت غذایی که به حضری معروف است و شامل مقداری نان و کباب و یا غذایی شبیه به قیمه ایرانی است در اختیار عزاداران قرار می‌دهند. در روز نهم که به یاد حضرت علی اصغر علیه السلام گرامی داشته می‌شود توزیع شیر میان مردم بسیار رایج است.

شیوه‌ها و آیین عزاداری

عزاداران هندی آیین‌های گوناگون برای عزاداری عاشورا دارند که به برخی از آنها پرداخته می‌شود.

۱. حمل علم

عزاداران، علم‌های سبزرنگی را حمل می‌کنند که روی آن‌ها عبارت «حسین» نوشته شده است همچنین در دستجات عزاداری پرچم عباس علیه السلام را در روز عاشورا با خود حمل می‌نمایند و پشت این پرچم عزاداری می‌کنند، همچنین برخی از عزاداران، پرچم‌های

کوچک سبزرنگی را که حاوی عبارت «یا حسین» است، برپیشانی شان می بندند.

۲. شبیه خوانی (رقص ببر)

در مناطقی از هند به خصوص جنوبی ترین آن که بیشتر مردم مسلمان هستند فرهنگ منطقه با اعتقادات مذهبی آمیخته شده و پولیکالی که با نام رقص ببر هم معروف می باشد را در روزهای عزاداری عاشورا در ایالت کرالا برپا می کنند. نشانی را به شکل ببر نقاشی می کنند و ماسک ببر می زنند و می غرند و در خیابان رژه می روند، می خوانند و می رقصند و حرکات ببر را تقلید می کنند. آنها با این کار می خواهند به صورت خیالی، تصویری از شجاعت امام حسین را به نمایش بگذارند! به نظر می رسد منظور اعتقاد به این واقعه باشد که حتی حیوانات، عزادار حادثه کربلا بودند.

این قضیه را حتی می توان به مراسم عزاداری و شبیه خوانی در روز عاشورا در ایران در شهرستان مهریز یاد همانند ساخت، که مردانی به لباس شیر می روند و با ماشین دور تا دور حسینیه چرخانده می شود. باید در نظر گرفت واژه رقص الزاماً به معنای آیینی برای شادمانی نیست.

۳. سخنوری و نوحه خوانی

در برخی از مناطق شیعه نشین هند عزاداری امام حسین علیه السلام عموماً شامل سخنرانی توسط علمای محلی و نیز نوحه خوانی به زبان محلی صورت می گیرد.

۴. سینه زنی، زنجیر زنی

سینه زنی، زنجیر زنی از جمله سنت های عزاداری می باشد که در هندوستان در بزرگداشت عاشورا از دیرباز رواج داشته است، بعد از نماز مغرب و عشا مراسم شام غریبان آغاز می شود و مردم هر شهر یا محله در یک محل جمع می شوند، اما رسوم ویژه ای برای این شب آنچنان که در ایران معمول است وجود ندارد و تنها مرثیه خوانان به ذکر مصیبت بازماندگان عاشورا می پردازند.

گروه های شیعه هند، انجمن شرعی شیعیان، انجمن علما و واعظین در مراسم سینه زنی و زنجیر زنی از بعضی سازها همچون طبل و تعدادی ادوات موسیقی محلی نیز

هماهنگ با نوای مرثیه استفاده می شود.

۵. فاقه شکنی

عزاداری روز عاشورا نیز که از بامداد این روز آغاز می گردد تا عصر ادامه می یابد و عموماً مردم در این فاصله به حرمت شرایطی که در این ساعات در روز عاشورا برخاندان امام حسین علیه السلام گذشته است از خوردن پرهیز می کنند و بعد از اتمام رسمی مراسم به هنگام عصر روزه نمادین خود را با غذاهای نذری که با عدس و برنج پخته می شود افطار می کنند که به این عمل «فاقه شکنی» گفته می شود.

۶. راه رفتن روی آتش

یکی از برنامه های عزاداری شیعیان هند در لکهنو، دهلی، چنّایی، کلکته و سایر نقاط هند، راه رفتن روی آتش است آنها از کنده های چوب آتشی برپا می کنند و تا عصر، زمانی که کنده ها به زغال های آتشین تبدیل شود، از بیچه دو ساله گرفته تا مرد ۷۰ ساله، روی آن آتش با پای برهنه راه می روند.

این مراسم ساعت ۳ بامداد صورت می گیرد، ظاهراً هیچ اثری از سوختگی کف پا با عبور از روی زغال های گداخته وجود ندارد. (بی آزار شیرازی، ۱۳۷۷: ۱۴۸).

۷. قمه زنی

بسیاری از مراسم عاشورایی در شبه قاره هند ریشه در اعتقادات صوفیان و دراویش دارد که هیچ ارتباطی به مبانی دین اسلام ندارد. با ورود اندیشه های تصوف شیعی در هند، از طریق پاکستان بسیاری به هند منتقل شده است که اکنون نیز در هر دو کشور این آداب و رسوم رواج دارد.

در دهلی و دیگر شهرها و روستاهای هند، عزاداران زیادی قمه زنی می کنند و یا با زنجیره هایی که در سر آن تیغ های چاقو مانند دارد، به پشت خود می زنند که در نتیجه آن خون از سراسر بدن فواره می زند. البته این مراسم نسبت به گذشته کمتر شده است.

۸. تابوت واره

«تعزیه» از شاخصه های اصلی ماه محرم در هند است. در شمال هند این کلمه به

ماکت قبری که شبیه بارگاه مقدس امام حسین علیه السلام در کربلاست، اطلاق می‌گردد و آن را به نیکوترین وجهی در دسته‌های عزاداری در روز عاشورا در سراسر شمال هند به نمایش می‌گذارند. در جنوب هند این تعزیه‌ها را «تابوت» می‌خوانند.

این نکته قابل ذکر است که مراسم دسته‌جات اهل سنت، به مراتب بیشتر از شیعیان است، سنی‌ها شب تاسوعا، با شبیه روضه امام حسین علیه السلام حرکت می‌کنند و در یک جا جمع می‌شوند و صبح آن‌ها را به محله‌ای به نام کربلا می‌برند و در آنجا دفن می‌کنند. اهل تسنن و تشیع، با یک حالت خاصی و با احترام و یک حالت حزن، این تعزیه‌ها را در کربلا دفن می‌کنند.

۹. شکستن جواهرات توسط زنان

در هند مرسوم است که شب اول محرم، زنان شیعه جواهرات و انگوهای دست‌های خودشان را برمی‌دارند و آن‌ها را خرد می‌کنند و طلاجاتی که دارند از خودشان جدا می‌کنند. این مراسمی است که در همه جای هند پیدا می‌شود. ماه عزا با این مراسم شروع می‌شود.

۱۰. نگهداری زره امام حسین در خانه

مرسوم است که در هر خانه، شبیه زره امام حسین علیه السلام را دارند. اگر اتاق اضافی ندارند، در آن صورت، حتی در طاقچه‌ها زره امام حسین علیه السلام را دارند. اگر در یک خانه پنج نفر هستند، هر کس به اسم خود، در آنجا پنج زره امام حسین علیه السلام را دارد.

۱۱. بازگشت مردم به زادگاه شان از سراسر جهان

کسانی که دور از خانه‌های خود بسر می‌برند، در آغاز ماه محرم به خانه‌های خودشان برمی‌گردند و حتی از کشورهای خارجی نیز باز می‌گردند. هندی‌ها معتقدند که بایستی در زادگاه خودشان عزاداری کنند.

۱۲. بزرگداشت حضرت قاسم

از هفتم تا دهم محرم مراسمی برگزار می‌شود که در بزرگداشت پسر امام حسن، قاسم هست. قاسم، در حالی کشته شد که تازه داماد بود. همراه با هیئتی که در صفوف منظم

می‌روند، اسب سفیدی (دل‌دل یا ذوالجناح) می‌رود که نشانه مرکب امام حسین هست. یا اشاره به اسب عروس قاسم دارد. قاسم دقیقاً قبل از حادثه کربلا با دختر امام حسین (فاطمه صغرا) ازدواج کرده بود. به خاطر همین مردم مکرراً فریاد می‌زنند: عروس! داماد! عروس! داماد!

بهره‌وری رهبران هندی از موج عاشوراگرایی در استقلال هند

موج عاشوراگرایی در هند، چنان وسیع و گسترده است که همواره رهبران سیاسی هند را تحت تأثیر خود قرار می‌داده است و آنهایی که در فکر آزادی هند بوده‌اند، همچون گاندی، نهرو، ابوالکلام آزاد و... در سخنانی که از آنان نقل گردیده است، روح عاشورایی را نمادی از عزت یافته‌اند و برای پیروزی به استقبال عاشورا رفته و جامعه را به سوی مبارزات رهایی‌بخش گسیل داشته‌اند.

مهاتما گاندی رهبر بزرگ هند، که دغدغه استقلال هند را در سر داشته و عملاً وارد میدان مبارزه با انگلستان شده و به هدف استقلال، دست یافته است، گرایش به عمل کرد عاشورایی را در هند وجهه نظر و تلاش گسترده سیاسی خود قرار داده (رک: دها، ۱۳۶۳: ۲۲۷) و چنین می‌گوید:

من زندگی امام حسین، رهبر شهید بزرگ اسلام را به دقت خوانده‌ام و توجه کافی به صفحات تاریخ کربلا نموده‌ام و بر من روشن شده است که اگر هندوستان بخواهد یک کشور پیروز گردد، بایستی از امام حسین پیروی کند و راه او را در پیش بگیرد (الحسن، بی تا: ۶۷).

و در جای دیگری می‌گوید:

من مبارزه را از شهیدان بزرگ عاشورا آموختم (احمد، ۱۳۶۷: ۳۲).

مراسم عزاداری عاشورا در بنگلور هندوستان

بنگلور یکی از شهرهای جنوبی هند و مرکز ایالت کارناتا کاست. با این‌که نزدیک استوا واقع شده، اما آب و هوای منحصر به فرد و مطبوعش اون رواز بقیه شهرهای هندوستان متمایز می‌کند.

اغلب شیعیان بنگلور که اصلیت آن‌ها متعلق به شهری در نزدیکی بنگلور به نام علیپور است، برخلاف مسلمانان سنی که پایگاه ضعیف اقتصادی دارند از پایگاه اقتصادی و اجتماعی نسبتاً بهتری برخوردارند. بخصوص آن‌هایی که به بنگلور مهاجرت کرده‌اند اغلب به کار تجارت سنگ‌های قیمتی مشغولند و به کشورهای مختلف اسلامی جهت تجارت به خصوص ایران سفر می‌کنند. منطقه‌ای که زندگی می‌کنند در نزدیکی همان جانسون مارکت محله‌ای است که عزاداری صورت می‌گیرد.

مکان مخصوص برگزاری مراسم

یکی از محله‌های شیعه‌نشین در بنگلور به محله شیرازی‌ها شهرت دارد، در این محل مسجد عسکری و یک قبرستان متعلق به شیعیان واقع شده و محل اصلی مراسم عاشورا است. دسته‌های عزاداری روز عاشورا از جلوی این مسجد و قبرستان عبور می‌کنند و غذاهای نذری در همین جا توزیع می‌شود رایج‌ترین نذر مردم توزیع شیردرمیان عزاداران است مراسم عزادای عاشورا در بنگلور شهری با حدود دویست هزار نفر شیعه جزء شهرهایی است که نسبت به جمعیت تعداد کمی شیعه را در خود جای داده است. مسجد عسگری تنها و مهم‌ترین مسجد شیعیان در محله جانسون مارکت واقع است و خانه شیرازی روحانی شیعه‌ای که کلیه این مراسم را رهبری می‌کند، مکان‌های عزاداری شیعیان شهر بنگلور می‌باشند. محله جانسون مارکت در مرکز بنگلور هندوستان، یک سره سیاه‌پوش بود و از همه جای آن فریاد یا حسین به گوش می‌رسید.

حضور پیروان ادیان مختلف

ویژگی عزاداری عزاداران حسینی حضور گسترده و با معنویت خاص، اهل تسنن همراه با شیعیان و یا به صورت مجزا در مراسم مختلفی است که در جای‌جای کشور پهن‌آورند به اجرا درمی‌آید.

شیوه برگزاری روز عاشورا

پلیس از ساعت ۱۱ ظهر کل خیابان را مسدود می‌کند و تمام راه‌هایی که قرار است عزاداری در آن انجام بگیرد را در کنترل خود درمی‌آورد، و اجازه عبور و مرور ماشین

نمی دهد اسب‌هایی به یاد حادثه کربلا تزیین می شود و مردم به اطراف اسب‌ها آمده و آن‌ها را به عنوان تبرک نوازش می کنند. از پسر بچه‌های خردسال تا مردان میان سال در میان دسته‌های عزاداری با بدن‌های برهنه، بر سر و سینه خود می زنند. حضور نوجوانان و جوانان و حتی کودکان در میان کاروان‌های عزاداران حسینی، در حالی که پیشانی بندهای قرمز و سبز، مزین به نام مبارک سالار شهیدان و نیز نام امام خمینی علیه السلام و سید حسن نصرالله بر پیشانی داشتند، حکایت از ورود بینش جدیدی در مراسم عزاداری شیفتگان حسین علیه السلام در هند دارد. وسیله‌ای که تیغ‌ها را تیز می کند در گوشه‌ای از خیابان گذاشته می شود. قمه‌زن‌ها در صافی به انتظار تیز کردن تیغ‌هایشان هستند چند نفر در جلوی دسته به دست می گیرند و در واقع زنجیر زنی با الفاظ یا حسین یا ابوالفضل شروع می شود، در ابتدا تنها سینه زنی بود و بعد با بالا گرفتن صدای یا حسین شور خاصی در مجمع به وجود می آید و افراد مراسم اصلی یعنی قمه زنی و زنجیر زنی را شروع می کنند خون به همه جا پاشیده می شود. سر اغلب غرق خون و با دست‌های خون‌آلود پرچم سفیدی که نام امام حسین علیه السلام بر آن نگاشته شده بود را قرمز می کردند (خواججه پیری، ۱۳۹۲: ۴).

مراسم عاشورا در این شهر حداقل ۲ تا ۳ ساعت به طول می انجامد و در این میان عده‌ای از هوش می روند و عده‌ای هم که جراحات سنگین برداشته‌اند به وسیله جمع به خارج از گروه سینه‌زنان هدایت می شوند تمام منطقه توسط پلیس تحت کنترل است و در آمبولانس در آن‌ها حضور دارد که جوانان مصدوم را حمل می کنند. در اطراف صف عزاداری، مردمی به تماشا می ایستند، مردمی که بیشتر مسلمانان و بعضی غیر مسلمان هستند

شب عاشورا برنامه عزاداری متفاوت از شب‌های دیگر است و در محل خاصی نزدیک مسجد شیعیان، همه عزاداران جمع می شوند و به ترتیب عزاداری می نمایند سه هیئت عرب‌ها و ایرانی‌ها و هندی‌ها در ساعات مشخصی در این محل عزاداری می نمایند .

شب عاشورا عده‌ای از مردان در اطراف تپه‌ای از آتش که روبه سوختن و تبدیل به زغال شده است حلقه می زنند و به دعا و انجام سینه زنی می پردازند وقتی آتش خاموش و تبدیل به خاکستر سوزان شد روی آتش راه می روند که ذکر حسین و ابوالفضل

می‌کنند چنین مراسمی را در بین دراویش خاکساریه در ایران و عارفان و صوفیان هند هم می‌توان دید.

نحوه عزاداری زنان

جایگاه زنان در برپایی مراسم عاشورایی در هند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زنان در هند در روزهای محرم به طور جداگانه عزاداری می‌کنند مانند زنان مسلمان در هر منطقه دیگر و زنان مسلمان بنگلور در جایی عزاداری می‌کنند که صدایی از آن‌ها شنیده نشود در مکان‌های خصوصی بدون وجود هیچ مردی که صدای عزاداری را بشنود معمولاً عزاداری زنان در شب عاشورا در خانه آیت‌الله شیرازی توسط زنان منعقد می‌شود و زنی به سخنرانی مشغول می‌شود و به خصوص از زینب خواهر حسین علیها السلام که در عاشورا بسیار دچار زجر شده و خطاب به مهمم را صحبت می‌کنند و زنان را به گریستن ترغیب می‌کنند زنان بر روی زمین می‌نشینند و به حالت دایره وارگریه می‌کنند و سینه می‌زنند بعد از مدتی که نوحه خوان (مداح) صدایش را بلندتر کرد شور بیشتری در بین حاضرین به وجود می‌آید و علاوه بر سینه زدن بر سر و زانوهای خود با شدت بیشتری می‌کوبند و به عزاداری می‌پردازند. معمولاً در این مجالس زنان دانشجوی ایرانی هم شرکت می‌کنند و همراه با زنان هندی به عزاداری می‌پردازند.

نتیجه‌گیری

تاریخ تشیع گویای این حقیقت است که فرهنگ عاشورا از مهم‌ترین عوامل اتفاق و اتحاد و عزت، بین شیعیان بوده و هست. حکومت‌های شیعه در ایران به ویژه آل بویه و صفویه هم با بهره‌گیری از این ظرفیت موجود در بین شیعیان، به اهداف مادی و معنوی خود جامه عمل پوشاندند.

در این راستا عزاداری شهیدان کربلا جزء اعتقادات و باورهای اکثریت جمعیت یک میلیاردی کشور پهناور هند اعم از مسلمانان و غیرمسلمانان می‌باشد و این روز را به عنوان «روز عزا» تلقی می‌کنند.

عزاداری هند، مخصوصاً از عصر مغول تا عصر حاضر، از مهم‌ترین بخش تاریخ هند به

شمارمی آید و در طول چند قرن، این عزاداری روزه روزگسترش یافته است. این موضوع از چشم نویسندگان و پژوهشگران غربی مخفی نمانده و همان طور که آن ها دیگر موضوعات مهم تاریخ هند را مطالعه و بررسی کرده اند وضعیت فعلی عزاداری در هند از لحاظ گسترش آن و آزادی اجرای مراسم، بسیار مساعد است. در حال حاضر، عزاداری در مناطق مختلف هند با اهتمام خاص برگزار می شود. در خصوص نقش ایران و ایرانیان در مراسم عزاداری مسلمانان هند باید اشاره کرد که تمامی عزاداری ها از ایران به هند آمده است. همه کسانی که از ایران به هند آمدند، از جمله حاکمان، علما و دانشمندان، مراسم عزاداری را در اینجا مرسوم کردند. نحوه عزاداری در هند، همان نحوه عزاداری در ایران است که البته رنگ و بوی هندی دارد. سوابق عزاداری در هند، بسیار قدیمی است. نتایج این پژوهش نشان می دهد ویژگی های خاص جغرافیایی و مکانی این دو منطقه منجر به پایداری در رفتارها و آیین های عاشورایی همراه با حفظ تمامیت و سرزمین و حراست از ارزش های مذهبی گردیده و این آمیختگی نیز سبب رشد ارزش های اسلامی و انسانی و همچنین گسترش آن در پهنه های عقیدتی مناطق مجاور شده است، همچنین یکی از دلایل مهم در همانندی میان مراسم ایرانی ها و هندی ها بحث مهاجرت و حضور ایرانیان در هند است و این که جامعه مذهبی هند و مناطق مجاور مانند بنگلور خود آمادگی برپایی چنین مراسمی را داشته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- ابن اثیر، عزالدین ابی الحسن. (۱۴۰۷ق). *الکامل فی التاریخ*. بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن تغری بردی، جمال الدین ابی المحاسن یوسف. (بی تا). *النجوم الزاهرة فی ملوک مصر والقاهرة*. دارالکتب مصر.
- ابن الجوزی، أبو الفرج عبد الرحمن بن علی بن محمد. (۱۴۱۲ق). *المنتظم فی تاریخ الأمم والملوک*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- ابن خلدون، بد الرحمن بن محمد. (۱۳۶۳). *العبر، ترجمه عبدالمحمد آیتی، بی جا: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی*.
- ابن طاووس، سید. (۱۳۷۸). *اللہوف فی قتلی الطفوف*. ترجمه عبد الرحیم عقیقی بخشایشی، قم: دفتر نشر نوید اسلام.
- ابن العماد الحنبلی، ابی الفلاح عبدالحی. (بی تا). *شذرات الذهب*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- احمد، عزیزالدین. (۱۳۶۷). *تاریخ تفکر اسلامی در هند، مترجمان نقی لطفی، محمد جعفر یاحقی، تهران: مؤسسه کیهان*.
- بی آزار شیرازی، عبد الکریم. (۱۳۷۷). *عاشورا درسز زمین ها، ایران وشبه قاره هند*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- بیضایی، بهران. (۱۳۴۶). *بازیابی یک تعزیه، بی تا: بررسی کتاب*.
- چلکلووسکی، پیتر. (۱۳۶۷). *تعزیه هنریومی ایران*. ترجمه داوود حاتمی، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- جعفر، حسین علی. (۱۳۶۳). «*تعزیه داری در هند*»، ترجمه افضل دلویی، کیهان فرهنگی، ش ۷، صص ۳۱-۳۲.
- حسن بیگی، محمد رضا. (۱۳۶۶). *تهران قدیم*، تهران: انتشارات ققنوس.
- الحسن، مشیر. (بی تا). *جنبش اسلامی و گرایش های قومی در مستعمره هند*، ترجمه حسن لاهوتی، مشهد: مرکز بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی.

- حکمت، علی اصغر. (۱۳۳۷). سرزمین هند. تهران: دانشگاه تهران.
- خواجه پیری، مهدی. (۱۳۹۲). «مراسم عاشورا در هند و بنگلور». مجله اخبار شیعیان فروردین ۱۳۸۷، شماره ۲۹.
- دولافوز، ث. ف. (۱۳۱۶). تاریخ هند، ترجمه محمد تقی فخر داعی گیلانی، تهران: چاپخانه مجلس.
- دها، شیلا. (۱۳۶۳). تاریخ هند، ترجمه داود حاتمی، بی جا: خوشه.
- الذهبی، شمس الدین محمد بن احمد. (۱۴۱۳ق). تاریخ الاسلام ووفیات المشاهیر و الأعلام، بیروت: دارالکتاب العربی.
- رجبی، حسین، «امام حسین علیه السلام و عاشورا از دیدگاه برخی نویسندگان معاصر(۱)»، اسوه، ۵۱.
- رضوی اطهر، عباس. (۱۳۶۷). شیعه در هند، ترجمه مرکز مطالعات و تحقیقات، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- زمجی اسفزاری، معین الدین محمد. (بی تا). روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، کلکمه مطبعه زریاسری.
- سراج جوزجانی، منهاج. (۱۸۶۴م). طبقات ناصری، کلکته.
- سلیمی، عبدالحکیم. (۱۳۸۱). فلسفه عزاداری امام حسین علیه السلام، مجموعه مقالات همایش امام حسین علیه السلام. تهران: نشر مجمع جهانی اهل بیت.
- شوشتری، جعفر. (۱۳۸۱). «نگاهی به واقعه عاشورا»، ترجمه خلیل الله فاضلی، جام جم، ۱۷ و ۱۹/۱/۸۱.
- شهیدی، عنایت الله. (۱۳۸۰). پژوهشی در تعزیه و تعزیه خوانی. تهران: دفتر پژوهش های فرهنگی.
- الطباطبایی، سید عبدالعزیز. (۱۴۱۷ق). معجم اعلام الشیعه. قم: مؤسسه آل البیت.
- غریب پور، بهروز. (۱۳۷۸). هنر مقدس صورت خوانی = پرده خوانی، فصلنامه هنر، ش ۴، ۵۶.
- غریب پور، سیامک. (۱۳۷۹). نمایش در لرستان، از آیین تا سال ۱۳۷۰، خرم آباد: بی نا.
- لاپیدوس، ایرام، (۱۳۷۶). جوامع اسلامی، ترجمه محمد رضا و محسن مدیرشانه چی،

- مشهد: آستان قدس رضوی.
- ماریبن آلمانی. (بی تا). *سیاسة الحسينیه یارولیسون کبیر*، تهران: چاپ زهره .
 - محمدزاده، مرضی. (۱۳۸۹). *عاشورا در شعر معاصر و فرهنگ عامه*، تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.
 - مشحون، حسن. (۱۳۵۰). *موسیقی مذهبی ایران*، تهران: سازمان جشن هنر.
 - مصاحب، غلامحسین. (۱۳۸۳). *دایره المعارف فارسی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
 - معتمدی، سیدحسین. (۱۳۸۷). *عزاداری سنتی شیعیان*. قم: عصر ظهور.
 - معیرالممالک، دوستعلی. (۱۳۵۱). *یادداشت‌هایی از زندگانی خصوصی ناصرالدین شاه*، تهران: بی نا .
 - ملک‌پور، جمشید. (۱۳۶۳). *ادبیات نمایشی در ایران*، تهران: توس .
 - هالیستر، جان نورمن. (۱۳۷۳). *تشیع در هند*. ترجمه آرمیدخت، مشایخ فریدی، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
 - هنوی، جونس. (۱۳۶۵). *زندگی نادرشاه*، ترجمه اسماعیل دولتشاهی، تهران: انتشارت علمی و فرهنگی .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

